

פנינים משולחן רבינו הגאון רבי אברהם גנחובסקי זצלה"ה - פרשת תולדות תשע"ו -

לחם ונזיד עדשים

וַיֹּאמֶר עֲשׂוּ אֶל יַעֲקֹב הַלְעִיטִי נָא מִן הָאֲדָם הָאֵדָם הַזֶּה וְיַעֲקֹב
נָתַן לַעֲשׂוֹ לֶחֶם וְנִזְיָד עֲדָשִׁים (כ"ה ל' - ל"ד)
אֵיתָא בְּקֵרָא דְעֵשׂוֹ בִּיקֵשׁ מִיַּעֲקֹב רֶק הַנִּזְיָד עֲדָשִׁים, אַבְל יַעֲקֹב נָתַן
לוֹ גַם לֶחֶם וְגַם נִזְיָד עֲדָשִׁים.

וצריך ביאור אמאי באמת יעקב הוסיף לתת לעשו גם לחם. וביאר
המהרי"ל דיסקין (עה"ת) דאם היה נותן לו נזיד לחודא, היה עשו
מבטל את המקח, דהיה טוען דהיה אנוס, דהיה מוכרח לאכול
להחיות ולהבריא עצמו, כדי שישבו לאיתנו ויצא ממנו החולי
רעבון.

משום הכי מתחילה יעקב נתן לעשו לאכול לחם, ובזה נתיישבה
דעתו, וכבר לא היה אנוס, ואחר כך מכר לו את הבכורה בעד נזיד
עדשים, ואז היתה מכירת הבכורה בדעת צלולה בלי אנוס, וחלה
המכירה. וכעין זה שמעתי בשם מרן הגר"ח מולוצ'ין.

הנה האי דינא דיכול לטעון דהתחייבות היתה רק מחמת אנוס,
אשכחן בגמרא בבא קמא (קט"ז א') ויבמות (ק"ו א') במי שהיה בורח
מבית האסורין, והיתה מעבורת לפניו, (פירושו ספינה לעבור הים), ואמר
לו טול דינר והעבירני, והעבירו, אינו חייב לשלם לו דינר, דיכול
לטעון משטה אני בך, אלא משלם לו רק שכרו הראוי לו. והכי נמי
עשו היה יכול לטעון על מכירת הבכורה 'משטה אני בך'.

[ואגב, יש לעיין האם הנ"ל היינו רק כשהספן של המעבורת יודע
שרדופים אחריו, משא"כ בגוונא שהספן אינו יודע שיש רודפים, אך מכל
מקום אינו רוצה לנסוע עכשיו, והבורח מבטיח לו סכום גדול, האם גם בזה
יכול לטעון משטה אני בך. והעירו דמסתבר דיכול לטעון].

והנה בקצות החושן (סי' רס"ד סק"ד) כתב בדינא דמעבורת, שכאשר
נשבע חייב לשלם כל מה שהתחייב, דשבועה מבטלת טענת משטה.

[ולפי זה כתב הקצות, דממילא גם היורשים יהיו חייבים, אע"ג דנודר או
נשבע ומת, אין היורשים צריכים לקיים נדרו, היינו משום דשבועה ונדר
אינם עושין קנין, והרי להיורשים ליכא שבועה, משא"כ לענין שכירות
שנקנה בדיבור, אלא הכא פטור משום טענת משטה אני בך, הרי השבועה
מסלק טענת משטה, ואם כן ממילא חייב לקיים כפי מה שפסק].

ולפי זה בנידון דידן, הרי עשו נשבע, וכדאיתא בקרא וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב
הַשְׁבָּעָה לִּי כִּי־אֶשְׁבַּע לְךָ, ואם כן ליכא טענת משטה. אך באולם
המשפט (שם סעי' ו') נחלק על קצות החושן.

משטה אני בך

הנה יש לדון בדברי המהרי"ל דיסקין היאך חל המכירה
בהעדשים, הרי עכ"פ בשעת המכירה היה טענת משטה אני בך:

א. האם הפסיקה מחייבת

דהנה יש לעיין, אם עשו היה אנוס בשעה שאמר שמוכר הבכורה,
אם כן היאך מהני מה שאחר כך בשעת הקנין כבר לא היה אנוס.

דהרי יש לעיין בגוונא הנ"ל דמעבורת, והתחייב כסף רב, והנה
לפני שהתחיל לנסוע, הרודף הפסיק לרדוף אחריו, ומכל מקום נכנס
לספינה,

מי אמרינן דעדיין יכול לטעון משטה אני בך, דהרי בשעת הפסיקה
היה נרדף, או דילמא אמרינן דאינו יכול לטעון כך, דהרי השתא
דכבר אין רדיפה, הפסיקה מחייבת, וצריך לשלם כל הסכום.

[והעירו, דמסברא נראה כהצד השני, דבכהאי גוונא באמת הפסיקה
קודם מחייבת, כיון דהשתא ליכא אנוס].

עובדא בדמי נסיעה

הנה יש לדון בעובדא שאדם אחד נסע במכונית מעיר לעיר עם עוד נוסעים, וכל אחד שילם חלקו עבור הנסיעה,

ובהגיע המכונית סמוך לעיר ביקש הנוסע מהנהג להאריך את המסלול הקבוע ולנסוע בדרך ארוכה יותר על מנת שיגיע למחוז חפצו ולא יצטרך ללכת ברגל, ותמורת זאת ישלם לנהג תשלום נוסף,

והנהג בהיכנס הנהג לעיר, ראו דבמקום של המסלול הרגיל היתה תאונה, וכל המכוניות היו צריכים להקיף את המקום מחמת התאונה ולנסוע דרך הכביש הצדדי אשר בו חפץ הנוסע שישעו,

ומעתה קאמר הנוסע שאינו רוצה לשלם התוספת תשלום להנהג, דהרי גם אם לא היה מבקשו, היה מוכרח לנסוע בהדרך הארוכה.

אמנם לאידך גיסא, הנהג טוען דהנוסע חייב לשלם, דהרי תמורת נסיעה זו פסק עמו דמים, והא דבלאו הכי היה נוסע דרך שם, אינו פוטר הנוסע מלשלם מה שהתחייב.

ויש לעיין בהאי עובדא מכמה אנפי:

א. לכאורה לא ישלם

הנהג לחד גיסא יש לטעון, דלכאורה טענת הנוסע נכונה, שהרי בלאו הכי הנהג היה מוכרח לנסוע דרך שם, ואם כן דמי כאילו לא נסע בשבילו בדרך הארוכה, ומדוע ישלם לו יותר.

ב. חייב לשלם אע"פ דבלאו הכי היה עושה כך

אך לאידך גיסא יש להוכיח לא כך מהגמרא הנ"ל, דאמרין דמי שהיה בורח וראה מעבורת, ודרש ממנו הספן יותר מהמחיר, והסכים לשלם לו, מכל מקום אין לו אלא שכרו, דיכול לטעון משטה אני בד,

חזינן דבלא האי טענה, היה חייב לשלם יותר, אע"פ שהספן חייב להצילו, אך מכל מקום מה שפסק חייל, ואם כן הכי נמי בנידון דידן. אך יש לדון לחלק, וכמו שכתבנו באות הבאה.

ג. עוד כהנ"ל

כמו כן יש לדון כהנ"ל דחייב לשלם, דהרי הגע עצמך, אם נמצא בעיר אחת, והנה קיבל ידיעה שעליו לחזור לעירו מיד כי אשתו עומדת ללדת, ומגיע נוסע ורוצה לנסוע מהעיר שנמצא בה הנהג, לעיר שנמצאת אשתו של הנהג, ודאי יצטרך לשלם לו, אע"פ שהנהג בלאו הכי היה נוסע, ואם כן הכא נמי דכוותה.

אך יש לדון דלא דמי, דודאי אף היכא דבלאו הכי היה נוסע, חייב הנוסע לשלם, דמכל מקום קיבל מהנהג את פעולתו, אבל בנידון דידן הנהג התחייב להביאו מעיר לעיר, וכיון שנתברר דבדרך הרגילה אי אפשר לו לנסוע, נמצא דהתחייבותו הראשונה היה לנסוע בדרך הארוכה, ואם כן למה ישלם שנית.

אך צריך עיון אם האי חילוק מוכרח, דמכל מקום השתא על הדרך הארוכה התחייב לשלם שנית. וצריך תלמוד.

ד. חידוש השער משפט

הנה בשער משפט (סי' של"ג סק"א) אייתי מתשובות רמ"א (סי' נ') דבעל הבית ששכר פועל, ואחר כך הבעל הבית חזר בו, הדין הוא דאכתי חייב לשלם לפועל שכרו,

וגם אם אחר כך נתברר שהפועל נמי היה מוכרח לחזור בו, כגון דמת לו מת וכיוצא בו, אפילו הכי הבעל הבית חייב לשלם,

דבשלמא אם הפועל היה חוזר בו מקודם, הוה פסידא דפועל, ואין הבעל הבית חייב לשלם לו שכרו, [דהרי הוה אוס דלא שכיח], אמנם עכשיו דבעל הבית חזר בו מקודם, אם כן כבר נתחייב הבעל הבית לשלם לפועל שכר בטלה.

אך בשער משפט הכריח מירושלמי (קידושין פ"ק ה"ב) ומדברי קמאי (רש"י בבא מציעא ק"ו א') דאינו כן, וביאר טעמא מכיון דשכירות אינה חיוב על הכל מתחילה, אלא מתחייב על כל רגע ורגע, דהרי קיימא לן ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף, דחיוב השכירות מתרבה עליו כל יום ויום, אם כן אע"פ שחזר בו בעל הבית, אינו חייב לשלם,

דהרי אף אם לא חזר בו הבעל הבית לא היה הפועל נוטל שכירותו אחר כך, אם כן למה יתחייב הבעל הבית לשלם לו בחינם, הרי

נתברר שהבעל הבית לא הפסיד לפועל כלום.

ואם כן יש להוכיח מהשער משפט דהכי נמי בנידון דידן לא שייך לחייבו שכירות, דהרי השתא נתברר דלא שייך השכירות.

אך יש לחלק, דהתם בשער המשפט אין הבעל הבית חייב כיון דהפועל חזר בו, משא"כ הכא הפועל לא חזר בו, אלא הנידון רק מפאת דבלאו הכי היה עושה.

[הנה יש להעיר, דאם הוה עובדא דידן בגוונא דהנוסע יכול לחזור בו, ליכא למיבעי כלל, דהא כשנודע לו שבין כך צריכים לנסוע בדרך הארוכה, יכול הנוסע לחזור בו, ואז ודאי היה הנוסע פטור מהפסיקה, וכל הנידון בגוונא שאינו יכול לחזור, כגון דרבים שכרוהו, דציבור אינו חוזר, כדאייתי בשער המשפט שם].

ה. פסיקה על פסיקה

הנה מסברא נראה דפטור הנוסע, דהרי כיון דכבר שילם על הנסיעה, והנהג חייב להביאו להעיר, אם כן לא שייך פסיקה שניה על מה שכבר פסק לשלם.

אמנם אכתי הנידון אם כבר בתחילת הנסיעה אמר לנהג שישלם לו יותר בגלל שיאריך המסלול, נמצא דהוה שכירות מתחילת הנסיעה ולא שכירות נוספת, וגם אינו יכול לחזור בו, ובזה יש לדון דחייב הנוסע.

* * *

ו. עובדא במודעה שרוצה לקנות

הנה עובדא הוה במי שפרסם מודעה שרוצה לקנות חפצים מסויימים, וראה ראובן המודעה, וידע ששמעון רוצה למכור, ובא לשמעון שיש לו קונה בשבילו, ולא אמר לו את שמו, ורוצה להפגישם וליקח שכר תיווך, וקבעו זמן לפגישה,

ויום לפני זה אמר המוכר שראה המודעה וחשב שיש לו עוד קונה והתקשר עמו, ונתברר שזה אותו הקונה, ומשום הכי שמעון אינו רוצה לשלם לראובן שכר טרחה.

וראייתי בספר הלכות מתווכים (פרק י"ט) אייתי מדברי חכמי זמנינו דבכהאי גוונא לית ליה שכר טרחה, דאדעתא דהכי לא נתחייב כיון שהיה מגיע לשם בעצמו.

ויש לדון דהוא הדין בנידון דידן, בקצץ עם הנהג לכתחילה שיאריך הדרך, ואחר כך נתברר שבלאו הכי היה חייב להאריך הדרך, דאדעתא דהכי לא נתחייב, וצריך עיון.

* * *

כי עיף אנכי

הלְעִיטְנִי נָא מִן הָאֲדָם הַזֶּה כִּי עָיֵף אֲנִי וְגו' (כ"ה ל')

הנה איתא בהדר זקנים (ע"ה"ת) דהיה עשו חלש כל כך שלא יכול להגיע ידו לפיו, כדרך ציידים שתועים ביערים ד' ימים או ה' ימים, והם יגעים ומתים כמעט ברעב ובצמא, ולפי שהיה יגע כל כך אמר הלעיטני נא, כלומר שפוך לתוך פי מהר פן אמות. ובפירוש הריב"א (ע"ה"ת) איתא דאמר הלעיטני נא, שהיה עמל ויגע כל כך שלא היה יכול לתת אוכל לתוך פיו.

הנה חזינן דעשו היה רעב, וגם בלאו מכירת הבכורה היה יעקב חייב להאכילו, והא דלא היה טענת 'משטה אני בד', ביארנו לעיל דהיינו משום דהמכירה חלה כשאכל העדשים לאחר אכילת הלחם, ואז כבר היה שבע.

* * *

הי חמירא - בזיונו או צערא דגופא

הנה יש לחקור במי שיש לו חמשה סלעים, ולפניו שני אנשים, אחד רעב, [אך לא הוה פיקוח נפש], והשני נכלם כי בגדיו קרועים ואנשים צוחקים עליו, ויכול בכספו ליתן רק לאחד מהם, או למנוע את הרעב, או למנוע את הבושה, איזה יקדים:

והנה אם באדם אחד אתרמי כן, דהיינו ביוש וגם רעב, מסתברא דישאלוהו, וכפי מענהו יעשו. אך הנידון בשני אנשים.

ולכאורה מצאנו בזה סתירה, דהנה לחד גיסא חזינן דעדיף למנוע

את הבושה, דהרי אמרינן בגמרא ברכות (י"ט ב') דמשום כבוד
הבריות שרינן איסור דרבנן, משא"כ משום רעבון שאינו פיקוח
נפש, לא אשכחן דשרינן איסור דרבנן,
אך העירו דלאידך גיסא אשכחן דעדיף למנוע את הרעבון, דהרי
איתא להדיא בשולחן ערוך (יו"ד סי' רנ"א סעי' ז') בהלכות קדימה
בצדקה, דחייב להקדים להאכיל הרעב מלכסות הערום, הרי
שמעינן להדיא דרעב חמירא מכסות.

ויש לדון ליישב בכמה אנפי:

תירוץ א' - איירי גם כשאינו פיקוח נפש
יש ליישב דבאמת עדיף למנוע בושה, והא דאמרינן דמקדים
להאכיל הרעב, איירי דוקא בגווני דפיקוח נפש.
אך אינו נראה כן, דאם כן מהו חידושא דהשולחן ערוך, הא
פשיטא דמקדים הפיקוח נפש,

תו, דהרי כתב בבאר הגולה (שם) דילפינן האי דינא דמקדים
להאכיל הרעב, מדינא דגמרא בבא בתרא (ט"א א') דבדוקין לכסות ואין
בדוקין למזונות, [והיינו דמי שבא ואמר האכילוני, אין בודקין אחריו אם
הוא רמאי, אלא מאכילין אותו מיד, אבל אם היה ערום ובא ואמר כסוני,
בודקין אחריו אם הוא רמאי], והרי ודאי דהתם נמי איירי לתת מזונות
גם כשאינו פיקוח נפש, דאם לא כן פשיטא.

תירוץ ב' - דעת החוות יאיר דבאמת מתירין משום צערא
הנה האור שמח (פרק ט"ו מהל' סנהדרין ה"א) מביא דברי החוות
יאיר (סי' קצ"א) שכתב דאין הכי נמי להאכיל הרעב עדיפא מלכסות
הערום, וכראיה הנ"ל דחזינן דבדוקין לכסות ואין בודקין למזונות.
[והוא מקור הדין דהשולחן ערוך דרעבון קודם לכסות].
ואם כן כתב החוות יאיר דבאמת מוכח מהכא דכל שכן משום
צערא דגופא כמו רעבון מתירין איסור דרבנן.

תירוץ ג' - סברת אור שמח דודאי בזיון חמירא
אמנם באור שמח פליג על החוות יאיר, וכתב דודאי בזיון חמירא
טפי מצערא, ומשום הכי אין להתיר איסור דרבנן אלא משום בזיון
ולא משום רעבון או כל צערא דגופא,
והא דלאידך גיסא חזינן דרעבון חמור, דהרי אין בודקין למזונות,
היינו משום דאיכא סברא מיוחדת דאין בודקין במזונות,
דהרי אע"פ דבאמת הוא רמאי, והיה יכול להתפרנס לבד, מכל
מקום מכיון דאינו אוכל, למעשה סוף סוף מצטער מהרעבון, רק
דאיהו קא מצער נפשיה, משא"כ בכסות, אם הוה רמאי, ובאמת יש
לו ממון לקנות בגדים רק אינו רוצה לכסות עצמו, אם כן אינו
מצטער ואינו בזיון כלל, דבזיון הוא הרגש פנימי בנפש, וכי יקר
אצלו ממון מבזיונו, אין זה בזיון אצלו.

אך נראה דאכתי צריך עיון, דהרי מהאי דינא דבדוקין לכסות ואין
בודקין למזונות, יליף השולחן ערוך דרעבון קודם לכסות, ומשמע
דאיירי אף בגווני דידעינן דבתרווייהו לא הוה רמאי, ובאמת אין להם,
ואפילו הכי אמרינן דרעבון חמירא טפי, ואם כן הדרא קושיא לדוכתא.

תירוץ ד' - זימנין אינו רעב כל כך
יש ליישב בדוחק, דבאמת רעבון דהוה צערא דגופא, חמור טפי,
אך לא התירו איסור דרבנן משום רעבון, דזימנין אינו רעב כל כך
וכיוצא בו, משא"כ לענין קדימה שפיר יש להקדים. ודוחק גדול.

תירוץ ה' - התירו רק בזיון דשכיח
תו העירו, דבאמת רעבון חמור וכהנ"ל, ומכל מקום לענין להתיר
איסור דרבנן, התירו דוקא כבוד הבריות דשכיח, משא"כ רעבון
דאינו שכיח. וחזינן כעין זה בגמרא שבת פרק כירה (מ"ב ב') דהצלה
מצויה התירו, אבל הצלה שאינה מצויה לא התירו.

תירוץ ו' - סתם בני אדם טועין
תו יש לדון ליישב, דבאמת בזיון חמירא טפי מרעבון, אך סתם בני
אדם טועים, וקיל להו בזיונם מאשר צער דרעבון,
ומשום הכי בשלמא לענין מצות חסד וצדקה, תליא בדעת בני
אדם, ומשום הכי רעבון חמירא, משא"כ לענין להתיר איסור דרבנן,
אזלינן בתר האמת, דמתירין רק משום בזיונו דחמירא טפי.
וכעין זה חזינן בשן ועין, דהעבד יוצא בו לחירות, ומכל מקום
אמרינן לר' מאיר דחוב הוא לעבד לצאת לחירות.

תירוץ ז' - איירי דליכא כבוד הבריות בהכסות

אחד מגדולי הדור שליט"א אמר דנימא דודאי בזיון חמירא טפי,
והא דאמרינן דבדוקין לכסות ולא למזונות, מאן לימא דאיירי האי
כסות באופן דליכא כבוד הבריות, הרי דילמא אינה מכובדת כל כך
וכיוצא בו, אך אין כאן חסרון בכבוד הבריות.

אך בלשון השולחן ערוך מבואר בהדיא דאיירי באדם ערום. וצריך
תלמוד.

[וכעין זה העירו, דיש לומר דכל הא דמקדימים לכסות ערום,
איירי דוקא בגווני דאין כאן כבוד הבריות, דנמצא בביתו ומכוסה
בשמיכה, ואין הכי נמי אם איכא כבוד הבריות ודאי דהוא קודם].

כמה נידונים בהנ"ל

א. אחד למזונות או שנים לכסות

הנה יש לעיין לדעת השולחן ערוך דמזונות קודמין לכסות, מהו
אם יש לפנינו ב' אפשרויות, או לתת מזונות לאיש אחד, או לתת
כסות לשני אנשים,

מי אמרינן דבכהאי גוונא יקדים הכסות, דעדיף לתת לשני אנשים
ולא רק לאיש אחד, או דילמא יקדים המזונות, דמעלת מזונות
עדיפא גם נגד מעלת שני אנשים.

והנה לענין איסורים, בשני איסורים קלים ואחד איסור חמור,
נחלקו ר"ן (יומא בדפי הרי"ף ד' ב') ורשב"ץ (ח"ג סי' ל"ז), אמנם לענין
מצוות נראה דודאי חד תדיר עדיפא משני אין תדירים. והכי נמי
הכא היה נראה דמזונות לאחד עדיפא מכסות לכמה בני אדם.

ב. כל ממונו

הנה באיסור דרבנן צריך לתת כל ממונו כדי שלא לעבור על
האיסור. ואם על ידי שנותן כל ממונו יהא מוכרח ללכת עם בגדים
קרועים, יהא שרי לעבור על האיסור דרבנן משום כבוד הבריות. [אך
לא יוכל לגרום שעל ידי שנותן כל ממונו ילך בבגדים קרועים, דבהא לא
התירו].

אך אם על ידי שיתן כל ממונו יצטרך לחזור על הפתחים, אכתי חייב
לתת כל ממונו, דחזרה על הפתחים לא חשיב פגם בכבוד הבריות.

ג. להאכיל איסור דרבנן לאדם אחר שרעב

אך יש לעיין ביש לו כסף לתת רק לאחד משני אנשים, או לכסות
לאדם ערום, או למזונות לאדם רעב, אך יש לו אפשרות אחרת,
להאכיל להרעב מזונות דאסורין מדרבנן, ואז יוכל לתת כסות
להערום,

האם נימא דיאכילנו איסור דרבנן כדי שיוכל לתת בגדים להשני,
דהרי התירו איסור דרבנן משום כבוד הבריות,
ומסברא נראה דבאמת יתן להשני איסור דרבנן, על מנת
שלחבירו לא יהא בושה, וכמבואר בריב"ש (סי' רכ"ו) דהתירו איסור
דרבנן משום כבוד הבריות, אפילו בגווני דאינו משום כבוד עצמו,
אלא משום כבוד דאחרים.

אך יש לעיין מהו אם האדם הרעב אומר שאע"פ שמותר, מכל
מקום אינו מסכים לאכול האיסור דרבנן, האם יאכילוהו המאכל
המותר, וחבירו ישאר ערום, או דילמא נימא דדינו לאכול האסור
דרבנן, והמעות ישתמש לתת כסות להערום.

ג. גלגל החוזר

הנה אדם שנמצא בכרמלית בשבת, ויכול דרך הכרמלית להוציא
דבר שתמורתו יהא או בגד לאדם ערום, או פת לאדם רעב,
והנה שרי ליה להוציא החפץ דרך הכרמלית כדי להשיג בזה בגד
להערום, דהרי שרינן איסור דרבנן משום כבוד הבריות,
אמנם לאידך גיסא, הרי אחרי שיביאו דרך הכרמלית, יתחייב
לתתו קודם לאדם הרעב, דהרי חייב להקדים להאכיל הרעב
מלכסות הערום, ואז הרי אסור להעבירו דרך הכרמלית, דמשום
רעבון לא הותר איסור דרבנן.

ויש לומר דיעבירו דרך כרמלית, ובאמת בכהאי גוונא יתנהו
דוקא להערום.

מלאכת בורר

אך הנה מצינו (שולחן ערוך סי' תקי"ד סע' ג') דביצה שנולדה ביום טוב הוה מוקצה, ואסור באכילה ביום טוב, אף אם טעה ובישלה ביום טוב. והקשה באמרי יושר (לרבינו מאיר אריק, סי' קס"ז) אמאי בעבר ובישלו ביום טוב אסור באכילה, הרי נתירו באכילה, אע"פ דעבור על איסור דרבנן דמוקצה, כדי שלא לעבור על איסור דאורייתא דבישול ביום טוב שלא לצורך אכילה, [והוא הדין בבישול טבל ביום טוב], וכמו דחזינן בגמרא שבת (ד' א') בהדיק פת בתנור בשבת, דהתירו איסור דרבנן דרדיית הפת, כדי שלא יעבור על איסור החמור דאפייה בשבת.

ומיישב באמרי יושר, דדינא דרדיית הפת היינו רק בגווי דעדיין לא נעשה האיסור, כמו ברדיית הפת, דאין כאן המלאכה עד שתאפה, לכן מתירין לו לעבור על איסור רדיה כדי שלא תגמר המלאכה, אבל היכא דכבר נעשה האיסור לגמרי, לא התירו עתה לעשות איסור קל כדי להפקיע האיסור שכבר נעשה ונגמר.

ואם כן הוא הדין בנידון דידן דבורר, נימא דלא התירו להפריש טבל כדי להציל האיסור שכבר נעשה.

ד. לא הוה מלאכה מכיון דלא הוה תיקון

הנה אף לפי דברינו דיש כאן בורר, אכתי יש לדון מטעמא אחרינא דלא חשיב מלאכה כלל, דהרי מכיון דאין לו צורך בהא דבירר, נמצא דלא חשיב מלאכה, דנימא דלא חשיב מלאכה אלא אי הוה תיקון ממש. [ומכל מקום בגווי שיצטרך להבורר לאחר זמן, או שהועיל למין שנשאר, אין להפקיע המלאכה מחמת זה].

דהנה יש לדון מי שהוציא חבל מרשות לרשות בשבת, ונתברר שאין לו הצורך שחשב בו, מי אמרינן דחייב, דע"כ אינו מקלקל, או דלמא פטור, דאע"פ שאין מקלקל, מכל מקום כיון שאינו מתקן פטור, דבעינן שיחא תיקון ממש.

וכך נסתפק אחד מגדולי הדור שליט"א (בחיידושים שבסוף ספר קרית מלך רב, סי' א'), והביא ראיה מהא דמבואר בתוספות בשבת (ב' א' סד"ה יציאות) דהיה מלאכת הוצאה בהא שהוציאו הכלים לאסוף המן בשבת, אע"פ דנתברר דהוציאו הכלים בחינם, ולא היה בזה שום תיקון, שהרי באמת לא ירד מן בשבת.

ויש להעיר, שהרי מהני לאדם אחר אם יצטרך, וכדאמרינן בגמרא פסחים (ע"ג ב') דהשוטט קרבן פסול בשבת, חייב משום דמתקן אצל בן נח, דמוציאו מידי אבר מן החי, אף שאינו עומד להאכילו. [ועיין עוד מה שהארכנו בהנ"ל בפרשת בשלח תשע"ד].

ה. אמאי בורר דרבנן אינו אסור מדאורייתא

הנה יש להקשות, אמאי בורר בקנון ותמחוי הוה רק איסור דרבנן, הא איכא קנס מחמת שעשה מלאכת שבת דרבנן, ואם כן אינו יכול לאכול מה שבירר, ואם כן שוב הוה בורר דאורייתא, וזה כמו שכתבנו לעיל, דאם נתברר שהיה אסור, בטל הדרך אכילה. [ועוד עיין בספר בני ראם סי' צ"א אות ו'].

והעירו דיש ליישב, דהרי איהו רוצה לאכול לאלתר, ואם היה אוכל הא ליכא בורר, ואם כן עומד לאכילה, ורק על ידי הידיעה יפרוש מלאכול, ואם כן הוה ליה כנמלך, דמאן יימר דיוודע לו דאסור למיכלה. והנה לפי זה יהא אתי שפיר נמי שאלת האמרי יושר במבשל ביום טוב, דנמי הוה ליה כנמלך, ואם כן אין בזה איסור יום טוב, וחזינן מאמרי יושר דלית ליה סברא זו.

ובטעמא דמילתא נראה, דכד דיינינן אם יאכל או לא, דהיינו אם יוודע לו האיסור או לא, לא גרע ממשופק אם יביאו האורחים לאלתר או לאחר זמן, וכד נימא דבספיקא דאורייתא מיתסר, הכי נמי בידן. [ובעיקר האי דינא דמסתפק מתי יבואו האורחין, בארחות שבת (פ"ג אות י"ב) כתב דשרי, אך בחוט שני (ח"ב פרק כ"ה ס"ק ד', עמוד ע"ט, ד"ה ונראה דסעודה. א"ה, ועיין שם ד"ה אדם) נשאר בצריך עיון].

נתברר דלא היה מאכל

הנה יש לדון במלאכת בורר, מהו בגווי דבירר באופן המותר, אלא אחר כך נתברר שמתחילה לא היה יכול למיעבד מה שחשב, האם יש כאן מלאכת בורר.

ויש לדון בזה בכמה אופנים:

חדא, כגון שבירר אוכל מתוך פסולת, וחשב דהוה לצורך אכילה, מכיון שיש לו אורח שעומד להגיע לאלתר, ובאמת אין לו אורח, ולא איירי שהאורח נמלך לא להגיע, אלא נתברר דאף פעם לא חשב להגיע.

שנית, אם חשב שבורר אוכל מתוך פסולת, ואחר כך אשתכח דהאוכל שלקח היה טבל.

שלישית, אם בירר מין אחד מתוך מין אחר כדי לאוכלו, ואשתכח שהפרי שלקח לא היה כלל פרי אלא משחק בדמות פרי.

הנה לכאורה נראה דיש כאן מלאכת בורר, שהרי בירר, ואין כאן צורך אכילה לאלתר.

אך העירו דדילמא אינו כן, דמכל מקום חשיבא דרך אכילה, מכיון דבשעה שבירר חשב לצורך אכילה. [ולא רק שנפטר מקרבן מפאת מתעסק]. והנה נמצאה סברא זו בספר ארחות שבת (עמוד ק"פ, אות קמ"ב). ולא הביאו ראיה לדבריהם.

ויש לדון בהאי נידון מכמה אנפי:

א. הנפקותות

הנה הנידון הנ"ל היינו אם לשעבר חשיבא מלאכת בורר. ואיכא גם נפקא מינה למעשה, והיינו האם הרואה צריך למחות.

וכן נפקא מינה, אם דעתו היתה לתרתי, לאכול מה שבידו, וגם לברור את המותר, אך המותר רצונו רק לאחר זמן, ואחר כך אשתכח דמה דבידו לא היה אוכל,

דהרי אם נימא כארחות שבת, לא היה כאן מלאכת בורר כלל, ואם כן גם השאר מותר, ולא קונסין משום מעשה שבת בשוגג, גם באופנים שבעלמא היינו אוסרים משום מעשה שבת, כגון כשאין צורך כלל. [דבעת הצורך, כתב במשנה ברורה (סי' ש"י"ח סק"ז) דסמכינן על הגר"א דמותר].

אך אם נימא כדברינו דהיה מלאכת בורר, אם כן יש לאסור, ואע"ג דכתב במשנה ברורה (ביאור הלכה סי' ש"ט, א"ה, לא מצאנו) דב' מינים יש לומר דלא אסרינן משום מעשה שבת, אך הכא דאשתכח שהוא לא אוכל, הוה פסולת מתוך אוכל.

[א"ה, ובמקום אחר כתב רבינו בענין זה, עוד נפקא מינה, לענין דינא דקם ליה בדברא מיניה, האם חשיב איסור לפטור מעונש הקל].

ודע דב' נפקותות אלו, הם רק לדעת הגר"א (קמא סי' ח') דמתעסק אינו אלא פטור מקרבן, אבל מכל מקום הוה מלאכת עבירה, משא"כ לתניבות המשפט (במקור חיים סי' ת"ל) דמתעסק לא חשיבא עבירה כלל, אם כן אין צריך למחות, וגם לא יהא מעשה שבת.

ב. נמלך ואכלו

הנה בכגון באופן הראשון הנ"ל, שבירר אוכל מתוך פסולת משום שחשב שאורח עומד להגיע, ואחר כך נתברר שמעיקרא לא היה אורח, דלדברינו יש כאן איסור בורר,

יש לדון מהו אם מיד אכלו בעצמו כדי למנוע איסור בורר. ולכאורה יש לדון דלא יועיל, דדמי לבורר לאחר זמן, דעבר על מלאכת בורר, אע"פ דאחר כך נמלך לאוכלו לאלתר.

ושמעתי שאומרים על אחד מגדולי עולם, שבירר אוכל לאכול לאלתר, וראה שהוא פסולת, ומכל מקום אכלו להציל מאיסור בורר.

ג. להתיר איסור קל כדי שלא יעבור על בורר

הנה אם היינו אומרים כדברינו, אם כן בגוונא דבירר אוכל ונמצא דהיה טבל, לכאורה נתיר לו להפריש הטבל בשבת, דהוה רק איסור דרבנן, כדי שלא יעבור על איסור דאורייתא דמלאכת בורר.

לעילוי נשמת

בעלי ואבינו

ר' שלמה בן ר' צבי מעטת זצלה"ה

סמך בד' וצפה לגאולה

נח לשמים ונח לבריות באופן מיוחד

למד תורה מתוך יסורים ובה סמך

נלב"ע כ"ו חשוון תשע"ג תנצב"ה

לעילוי נשמת

איש החסד

פיזר מהונו לעמלי תורה

הרה"ח ר' שמואל צבי

בן ר' יוסף חיים ז"ל

נלב"ע ל' חשוון תשס"ד תנצב"ה

נתרם על ידי המשפחה

זאת למודעי הדברים הנדפסים כאן אינם תמיד בלשון של רבינו זצ"ל, מפאת שלפעמים דרכו ז"ל היתה לכתוב בקצרה, ולתועלת המעינים היה מן הצורך להוסיף תיבות קישור והסבר. הרבה פעמים האריך רבינו זצ"ל בכמה וכמה דרכים ואופנים באותו ענין, ולפעמים עשר ידות על הנדפס כאן, ע"כ במקום שהאריך העתקנו רק חלק מהדברים.

המערכת, סוקולוב 17 א' דירה 7 ב"ב
פקס 0737263949 טל' 035703949